

ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

csapo@eunet.rs

ORCID: 0000-0003-4277-2765

EGY MŰFAJ LEHETŐSÉGEI JÓKAI KAPCSÁN

Mogućnosti jednog žanra u vezi sa Jokaijem

The Possibilities of a Genre in Connection with Jókai

Fried István: *Jókai Mór életrajzai és más furcsaságok*. 2024. Szeged: Tiszatáj Alapítvány, Tiszatáj Könyvek

A szerzői *Előszó* egy elképzelt Jókai-monográfia vázlatát ígéri, miközben a Jókai-recepció egyik izgalmas problémafelvetését (*Mennyire modern – s modern-e – Jókai Mór?*) állítja gondolkodása középpontjába, kiemelve, „a modern nem értékkategória” (10). Fried hatásvizsgálata szövegelemzéssel, többféle elméleti elgondolás nyomán értelmezi a Jókai-életművet. Az egyik egy stuttgarti példa,¹ amely a modellértelmezés (Modellanalyse) segítségével érzékelteti az adott alkotás sokféle megközelíthetőségét: narratológia, dekonstrukció, szövegköziség, médiaköziség, hermeneutika, befogadásesztétika, irodalomtörténet, irodalom-szociológia, pszichológia, diskurzuselemzés, gendertanulmányok, posztkoloniális elmélet. A mű sokféle megközelítése a szöveg sokértelműségét igazolja. Felmerül a kérdés, vajon az értelmezési tapasztalat érvényesnek tekinthető-e az életmű más, hasonló prózáira is. Nagy valószínűséggel igen. A másik, Fried által „használt” értelmezési módszer² az elméletek és a ’gyakorlat’ együttes alkalmazását

¹ Richter, Elke – Strijve, Karen – Ueckmann, Natascha szerk. 2011. *Balzacs Sarrasine und die Literaturtheorie: Zwölf Modellanalysen*. Stuttgart: Pilipp Reclam jun.

² Bogdal, Klaus-Michael szerk. 1993. *Neue Literaturtheorien im Praxis: Textanalysen von Kafkas Vor dem Gesetz*. Opladen: Westdeutsche Verlag.

javasolja: a szöveg posztstrukturalista olvasását, a történeti diskurzuselmélet, a szimbolika, a szociotopografikus nézőpont, a hermeneutika, a Kafka-befogadás, a konstruktivista nézőpont, az idegen segítség motívuma, az ajtónálló legendája, valamint az új irodalomelméletek formálta oktatási gyakorlat tanulságainak a hasznosítását.

Fried a Jókai-féle „igaz” történetek rétegzettségét a fentiekhez hasonlóan sok nézőpontú (irodalomtörténeti, műfajtörténeti/elméleti, tárgy- és motívumtörténeti, hermeneutikai, intertextualitás-vizsgálódás, új historicista megközelítés, pszichoanalitikus értelmezés, feminista nézőpont) értelmezési modellel vizsgálja. Visszakanyarodva a modernség kérdéséhez: a népszerű magyar regényíró mindig korszerű, követi a kortárs világirodalmi tendenciákat, így a romantika nyomvonalán halad ugyan, de a modernségről sem választható le. Fried értelmezése szerint 'a nagy mesemondónak' még a látszólag igénytelennek tűnő elbeszélése is összetett, s ez a jellemző rávetül az életműre is:

Jókai járta a maga külön útját, egyre csak bonyolította és „formailag” rétegezte a maga prózáját, mind több területet meghódítva az alaptörténeteket újra – másképpen, sejtelmesebben beszélt el. Nem tért ki az elől sem, hogy prózájában reflektáljon a maga prózájára, eljátsszon az elbeszéléssel, a lehető legártatlanabb arccal a lélek és a test olyan tartományaiba kalauzolja, ahová korábban kevesen merészkedtek (24).

Fried István a három biográfiai fejezetben rendhagyó módon *Jókai Mór életrajzaival* foglalkozik. Jókai (ön)életrajzi megnyilvánulásai változatosak. Elbeszélői (regényes életrajz/életrégeny, emlékirat – elbeszéléssé vált emlékezés, önértelmezés, vallomás) és regényírói terekből (*Rab Ráby*) bontakozik ki az egyén, s ennek hátterében a Jókay család története. A rétegzettséget Jókai autobiográfiai jegyeket mutató regényterei is magukon viselik. Az 'önéletrajz', a félnépi hagyomány, a memória és fantázia keveredése, egybejátszása írói „magán”-történetet hoz létre, emeli ki Fried. A kívülálló, a kortárs és az utókor biográfiai nézőpontját Eötvös Károly és Mikszáth Kálmán monográfiája közvetíti.

Az apai örökség, Jókay József szellemi hagyatéka (nemesi inszurrekció, *Aeneis*, magyar népmesék, Csokonai, a felvilágosodás gondolatisága) a fiú több írásában is felbukkan. Az anyai olvasmányok némelyike (Pálffy Sámuel: *Erbi*) és ennek személyes, biográfiai, irodalomtörténeti vonatkozása szintén figyelmet érdemel. Az udvarló és a majdani férj párhuzamos élettörténeténél érdekesebbnek mutatkozik Jókai szövegeiben a szülők regényes története, írja Fried. Az adatok nagyvonalú kezelése, az 'adattévesztés' botránya mögül pedig az írói magány, az enigmatikus írói személyiség egyedülvalósága világlik ki, a közéleti ember, a díszmagyarba öltözött Jókai mögött az alkotói habitus pillantható meg. Jókai

egyik legtöbbet és legváltozatosabban megírt témája ön maga, saját élete (ennek epizódjai, szakaszai), amihez a műfaji sokszínűség mellett egy többarcú, több hangnemű (hivatásos, önironikus, krónikás) autofikció, írói magatartás kapcsolódik. A fenti komplexitásból következhet talán a Jókai-biográfia megíratlansága, véli Fried. Szövegkezelési módszerével pedig egy majdan megírandó életrajz természetrajzához kíván hozzájárulni.

A Jókai-monográfia „furcsaságainak” következő tömbje a műfajromboló, műfajgazdag életműnek a modernség felől is befogadható, értelmezhető szövegfajtáit tárgyalja. A regény/románc, az elbeszélés/novella, a tárca, a hírértékű rövidpróza, a publicisztikai írásnemek kontextusából kiemelt rövidtörténet, a kuplé, a századfordulós regény, a kópénovella tanulmányozása a maga válaszai-val visszacsatol a Fried-monográfia tételmondatához.

Az eddig feltáratlan, a szerző által is először, szűrőpróbaszerűen vizsgált rövidtörténetek és rövid (anekdotikus szituációs, kalendáriumi) történetek a Jókai-életmű terjedelmileg sem elhanyagolható részei. Jókai az általa „poézismentesnek” tartott, mégis szépirodalomként kezelt „babszemeit”, azaz rövidtörténeteit rendezi ciklusba folytatásos regény vagy folytatásban is publikálható elbeszélés helyett a *Budapesti Hírlap* felkérésére. Az irodalmi sajtóműfajok kontextusában megszülető műfaj nem csak az írói opus újdonsága. A műfaj által közvetített ironizálás, szatirikus előadás, a kispróza bűnügyi történet jellege, az átöltözés/a nemcsere külsőségei az irodalmi modernség újításaival rokon.

Az állampolitika- és társadalombírálattal is foglalkozó, népszínművek szerzőjeként ugyancsak közismert Jókai kupléírói, műfajmeghonosító működése (az ironizálás, a ki- és együttnevet[tet]és eszközeivel) irodalomtörténetileg szintén a fenti irányba mutat. Fried szerint, Jókai „önkanonizációs aktusa” nyomán, a magyar líratörténet megírható Jókai versei nélkül, az életműben azonban jelen kell lenniük.

A Jókai-próza és a magyar kortárs irodalom(kritika) viszonyát taglalva, a hatástörténet felől közelítve a szerző Erdélyi János, Arany János, Gyulai Pál, Mikszáth Kálmán, Horváth János, Krúdy Gyula, Márai Sándor, Barta János Jókai-értékelésének, az elfogadás és az elutasítás hangjainak ad helyet munkájában. A kötet Jókai-mérlege (talán kicsit Márai hatására) a nagy mesemondó prózáját nem a realista vagy a naturalista esztétikai, narratológiai elvárásoknak megfelelően, hanem a maga prózavilágán belül szemléli, különös tekintettel Jókai prózaprogramjára. Fried István a Jókai-szövegvilág második felében, a recepcióval ellentétben, nem a kifáradás, a hanyatlás jeleit látja, hanem egy, a kortárs eseményeket, jelenségeket szem előtt tartó, közlésmódjaiban folyamatosan megújuló, a populáris „regiszttert” kiaknázó írói terv megvalósulását. Az új idők (francia, orosz) prózája, a századfordulós regény megingatja a nemzeti

nagyelbeszélés megírhatóságával küszködő, írói munkásságának ötvenesztendő jubileumát ünneplő Jókait, aki ugyan eleinte ellenáll, Fried szerint azonban az 1880-as, 1890-es években többféle alakzattal kísérletezik (egy történetet négyféleképpen beszél el, a külváros riportregényszerű megközelítése stb.), valójában megújul, miközben olvasótábora változatlanul a nagy mesemondót látja benne, a kortárs kritika pedig nem tud mit kezdeni vele. Fried István változatlanul, formai kísérletei mellett és ellenére, a romantikus regényíróként látja Jókaiiban. Egyrészt a kísérletező Jókait, ezért „gyümölcsözőbb, ha azt kutatjuk: mint tágította ki novella- és regénykísérleteivel a romantika maga megszabta határait” (201). Másrészt mégis Jókai lesz az a magyar író, aki az 1870 körüli években regényeiben, elbeszéléseiben újragondolja a romantikát (dezillúzió, reményvesztés, parodizáló, travesztáló alakzatok, a kultúra- és nyelvközi humor lehetőségei), az 1880-as esztendőktől felismeri az irányzat időszerűtlenségét, s a maga módján igyekszik érvényesíteni regényeiben (*A kráó, A tengerszemű hölgy*) az új prózai törekvéseket: „...narrációs technikája egyszerre folytatja, rétegzi, módosítja a romantikából kölcsönzött írói elképzeléseket [...], elsősorban a tematikát tekintve gondolja újra a regény lehetőségét, megkísérli, hogy a maga romantikáját egyeztesse a 19. században egymásra torlódó tendenciákkal” (209–210). Bori Imre volt az első, emeli ki a monográfia szerzője, aki felfedezte a Jókai-próza újszerűségét (morbide szerelmi erotika), Fried pedig a 18. századi és a kortárs urbánus populáris kultúra tereinek, alakjainak a behatolására hívja föl a figyelmet, mert Jókai ilyen módon, a külvárosi különőségekkel, furcsaságokkal szeretné rávezetni a gyanútlan olvasót az idők megváltozására.

Fried István az *Utószó*ban „a megíratlan, de elképzelhető” Jókai-monográfia gondolatát boncolgatja, a megírhatatlanság rémével küzd. A közbeeső fejezetekben az életrajz és az életmű „furcsaságaival”, fehér foltjaival foglalkozik, azokkal az irodalom- és műfaj történeti, médiaközi jellemzőkkel, működésekkel, melyek kapcsán ismét bebizonyosodik, Jókai Mór életműve a modernséghez is kapcsolódik. Fried monográfiája műfajmegújító munka, melynek kezdő- és végpontja a különféle kontextusokban megpillantható szöveg, annak sok szempontú, hiányokat pótló értelmezése. A megíratlan Jókai-életrajz csak a biográfia szépirodalommal alakulásának/alakításának a folyamatában válik szükségessé. Fried István Jókai-monográfiája az életműben megmutatkozó biográfiai, irodalomtörténeti, médiaközi, szövegközi hatások újszerű, ihlető erejű vizsgálata.